

- Александрович Мелик-Пашаев // Общая и прикладная акмеология. – М., 1995. – С. 95–117.
13. Павлов Ю. О. Психологічна допомога безробітним у кризовому стані в умовах професійної перепідготовки : дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Юрій Олексійович Павлов / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2006. – 225 арк. – Бібліогр.: арк. 169–183.
 14. Психологічне консультування безробітних. Реферат [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://revolution.allbest.ru/psychology/00100596.html>
 15. Психічні стани безробітних. Стаття [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://revolution.allbest.ru/psychology/00121535.html>
 16. Смирнова Т. В. О профессиональных деструкциях в пожилом возрасте / Татьяна Вячеславовна Смирнова // Социологические исследования. – 2007. – № 5. – С. 21–28.
 17. Степанов С. Личностный рост: издержки цивилизации / Сергей Степанов // Школьный психолог. – 2001. – № 30.
 18. Чернівчан В. В., Вардеванян С. І. Кризи особистості в сучасному суспільстві. Стаття. Рубрика: Соціум. Наука. Культура. Психологія / Валентина Василівна Чернівчан, Світлана Іванівна Вардеванян. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://intkonf.org/chernivchan-v-vardevanyan-si-krizi-osobistosti-v-suchasnomu-suspilstvi/>

Панченко С. Н. ПРОБЛЕМЫ САМООСУЩЕСТВЛЕНИЯ ВЗРОСЛЫХ В КОНТЕКСТЕ КРИТИЧЕСКИ-СМЫСЛОВЫХ КРИЗИСОВ

В статье приводятся результаты научного исследования критически-смысловых кризисов в различных формах их проявления и негативного влияния на развитие личности взрослого человека. Обоснованы основные понятия в проблемном поле исследования. Освещены предположение автора относительно стимулирования самоосуществления безработных, инвалидов, пенсионеров при возникновении у них кризисных состояний в специально созданной образовательной среде.

Ключевые слова: самоосуществление, кризис, кризисные состояния, критически-смысловые кризисы.

Panchenko S. THE ADULT'S SELF-FULFILLMENT PROBLEMS IN THE CONTEXT OF CRITICAL-SENSE CRISIS

The article presents the critical-sense crises scientific investigation results in their different forms of manifestation and negative impact on the adult personality development. The basic notions in the problematic research field are proved. Author's assumptions relatively the self-fulfillment stimulation of the unemployed, disabled, retired people in the case of their crises state intensification in the specially created educational environment are highlighted.

Keywords: self-fulfillment, crisis, crisis state, critical-sense crisis.

УДК 159.922

І. В. Петренко (м. Київ)

**РЕГУЛЯТИВНО-ПОВЕДІНКОВИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ
ОСОБИСТІСНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ УЧНІВ**

У статті розглянуто регулятивно-поведінковий підхід до вивчення особистісної ефективності учнів, що виявляється через розкриття характеристик саморегуляції у школярів з різним рівнем навчальної успішності. Здійснений аналіз особливостей становлення загального самоконтролю і таких його різновидів, як оперативний, антиципаційний

самоконтроль і самоконтроль власної діяльності дав змогу з'ясувати найбільш симптоматичні його зміни у структурі саморегуляції учнів. Проаналізовано конструктивні й деструктивні тенденції у розвитку самоконтролю школярів.

Ключові слова: регуляція, самоконтроль, навчальна успішність, особистісна ефективність.

Вивчення широкого діапазону питань щодо прояву особистісної ефективності учнів, процесу прийняття школярами рішення щодо вибору мотивів, цілей, власних дій, детермінування, ініціації їх активності в разі подолання зовнішніх і внутрішніх перешкод, усвідомленого самосуб'єктного впливу на діяльність та багато інших проблем неможливе без знання цілісної регулятивно-поведінкової системи особистості [1; 2; 3; 4; 5]. Звідси метою нашого дослідження стало експериментальне вивчення сформованого у школярів рівня суб'єктивного контролю за різними життєвими ситуаціями, в тому числі ситуаціями, пов'язаними з навчальною діяльністю, оскільки саме тип контролю характеризує поведінку учнів і є ознакою їх особистісної ефективності.

В результаті психолого-педагогічного експерименту здійснено аналіз емпіричних даних щодо характеристик саморегуляції довільної активності школярів 2–4-х класів з різною навчальною успішністю за такими її складовими: оперативний, антиципаційний самоконтроль, самоконтроль власної діяльності. Сутність цих складових саморегуляції полягає в умінні школярів передбачати результати власної активності, у порівнянні запланованих результатів діяльності з досягнутими; співвіднесенні результатів особистісної активності школярів з вимогами та оцінками інших і (за потреби) їх корекції.

У дослідженні використано опитувальник для визначення ступеня прояву самоконтролю в діяльності та поведінці, розроблений Г. С. Нікіфоровим, В. К. Кисельовим, С. В. Фірсовою [4], та простежено становлення структурних особливостей регулятивної сфери школярів за рівнем їх прояву – низьким, середнім та високим. Нами аналізувалися дані, отримані в результаті проведеного психолого-педагогічного експерименту серед груп школярів, виділених відповідно до результативності їх навчальної діяльності: перша група – учні з високою навчальною успішністю, друга група – учні з середньою навчальною успішністю, третя група – учні з низькою навчальною успішністю.

В ході емпіричного дослідження встановлено ступінь вияву оперативного самоконтролю школярами 2-х класів з різними навчальними досягненнями. Високий рівень прояву оперативного самоконтролю зафіксовано у 45,2% високовстигаючих другокласників, середній – визначено у 51,6%, низький – у 3,2% досліджуваних. Це свідчить про досить високий рівень самоконтролю, що супроводжує процес навчальної діяльності високовстигаючих школярів.

В учнів з середнім рівнем навчальних досягнень високий показник оперативного самоконтролю знижується – порівняно з показниками високовстигаючих школярів – і дорівнює 41,6%, середній показник підвищується і становить 52,8%, а низький показник збільшується до 5,6%. Зростання тенденції до зниження високого рівня оперативного самоконтролю і підвищення низького у середньовстигаючих учнів відбувається досить плавно, тому порі-

вняння одержаних результатів не дало змогу встановити статистично значущі відмінності між показниками оперативного самоконтролю у школярів першої та другої груп.

Як показало дослідження, показники оперативного самоконтролю у школярів 2-х класів з високим і низьким рівнем навчальної успішності мають за критерієм φ^* (кутове перетворення Фішера) – суттєві кількісні та якісні відмінності на статистично значущому рівні: від $p \leq 0,001$ до $p \leq 0,05$. Разом з тим не зафіксовано статистично значущих відмінностей між характеристиками оперативного контролю в учнів з високим і середнім рівнем навчальної успішності.

У школярів з низьким рівнем навчальних досягнень високий показник оперативного самоконтролю знижується до 15,4% ($\varphi^* = 3,38$ при $p \leq 0,001$) і є найнижчим – порівняно з показниками високо- і середньовстигаючих учнів. Тим часом середній показник оперативного самоконтролю у слабковстигаючих учнів сягає 53,8% ($\varphi^* = 0,20$), а низький показник стрімко підвищується до 30,8% – $\varphi^* = 4,17$ при $p \leq 0,001$. Слабковстигаючі учні третьої групи характеризуються недостатнім оперативним самоконтролем за власною діяльністю, що призводить до численних помилок при виконанні навчальних завдань; у той же час високий показник оперативного самоконтролю цих учнів свідчить про неадекватну самооцінку.

Внаслідок порівняння результатів дослідження другокласників з різною навчальною успішністю з'ясовано наявність структурних розбіжностей в їх оперативному самоконтролі. Від першої до третьої групи зменшується кількість учнів, яким притаманна тенденція до високого оперативного самоконтролю, водночас вона збільшується стосовно низького самоконтролю, що є проявом деструктивних тенденцій у його становленні. Аналіз даних щодо структури оперативного самоконтролю показав, що вже у другокласників – особливо у першій та третій групах – наявний взаємозалежний зв'язок між проявом високого або низького оперативного самоконтролю і рівнем їх навчальних досягнень.

Подальший аналіз даних емпіричного дослідження дав змогу з'ясувати особливості становлення антиципуючого самоконтролю, що розглядається як можливість й уміння особистості передбачувати результати своєї діяльності та її результативність, в мікрогенетичному аспекті – в учнів 2-х класів з різною навчальною успішністю. Так, у високовстигаючих школярів рівень прояву антиципуючого самоконтролю є середнім (58,1%) або високим (29,0%), що свідчить про наявність тенденції до передбачення цими учнями наслідків своєї діяльності та її успішності.

Середньовстигаючі школярі мають такі характеристики антиципуючого самоконтролю: високий показник – порівняно з високовстигаючими школярами – у них знижується на статистично значущому рівні – 19,4% ($\varphi^* = 1,56$ при $p \leq 0,05$); середній підвищується – 61,2%, а низький збільшується до 19,4%. Тобто у середньовстигаючих учнів спостерігається «погіршення» кількісних і якісних характеристик антиципуючого самоконтролю, що свідчить про недостатній рівень передбачення ними результатів своєї активності.

У низьковстигаючих другокласників спостерігається подальше зниження високого антиципуючого самоконтролю, що становить 17,9%. Водночас середній показник у них суттєво не змінюється – порівняно з даними високо- і середньовстигаючих другокласників, а низький показник підвищується до 23,2%. Аналіз емпіричних даних показав, що характеристика антиципуючого самоконтролю у слабковстигаючих школярів є подібною до аналогічної характеристики середньовстигаючих учнів і є показником недостатнього рівня антиципації і самооцінки ними результатів своєї навчальної діяльності.

В ході дослідження за критерієм ϕ^* виявлено статистично значущі відмінності між високими показниками антиципуючого самоконтролю у школярів першої та другої груп ($\phi^* = 1,56$ при $p \leq 0,05$) і низькими його показниками у школярів першої та третьої груп ($\phi^* = 1,83$ при $p \leq 0,05$). Тенденція до підвищення рівня антиципуючого самоконтролю має місце у високовстигаючих школярів, а у слабковстигаючих другокласників простежується тенденція до його зниження.

Таким чином, аналіз даних показав, що у другокласників наявний зв'язок між особливостями становлення антиципуючого самоконтролю і рівнем їх навчальної успішності. Зазначимо, що у школярів з високими показниками оперативного й антиципуючого самоконтролю більш високими є і навчальні досягнення. У разі дисбалансу між оперативним і антиципуючим контролем або зниження їх показників навчальні досягнення здебільшого погіршуються. Ця тенденція простежується як у середньо-, так і у слабковстигаючих школярів 2-х класів.

Наступний аспект аналізу результатів емпіричного дослідження дав змогу з'ясувати характеристики самоконтролю за власною діяльністю у школярів 2-х класів з різною навчальною успішністю і простежити внутрішні зміни у його становленні. У високовстигаючих другокласників зафіксовано такі дані: 38,7% – високий рівень прояву самоконтролю за своєю діяльністю, 51,6% – середній і 9,7% – низький. Переважання середнього і високого рівнів прояву самоконтролю власної діяльності у цих школярів свідчить про те, що вони можуть достатньою мірою контролювати власну діяльність.

У структурі самоконтролю власної діяльності середньовстигаючих другокласників спостерігається незначне зменшення його високого показника – 33,3% і збільшення низького – 13,9%. Середній показник залишився майже без змін – 52,8% . Статистично значущих відмінностей – у результаті порівняння означених даних – не виявлено, що вказує на релятивну тотожність структури самоконтролю власної діяльності у високо- і середньовстигаючих учнів.

Порівняння результатів дослідження самоконтролю власної діяльності у високо-, середньо- та слабковстигаючих другокласників дало змогу визначити відмінності у його структурі. Якщо у школярів першої та другої груп такі відмінності є несуттєвими, то у школярів третьої групи – стосовно учнів першої групи – вони є статистично достовірними. Високий рівень прояву показника самоконтролю власної діяльності знижується у слабковстигаючих учнів (15,4%, $\phi^* = 3,88$ при $p \leq 0,001$), низький – підвищується (33,3%, $\phi^* =$

4,06 при $p \leq 0,001$), хоча середній рівень прояву цього показника майже не змінюється і становить 51,3%. Отже, простежується тенденція до зниження самоконтролю своєї діяльності у слабковстигаючих школярів.

Таким чином, аналіз емпіричних даних щодо характеру загального самоконтролю та його структурної організації дав змогу з'ясувати наявність статистично значущих зв'язків між особливостями цього самоконтролю і рівнем навчальної успішності у високо-, середньо- і слабковстигаючих другокласників і зафіксувати найбільш симптоматичні його зміни.

Наступний аспект мікрогенетичного аналізу присвячено розгляду характеристик загального самоконтролю у третьокласників з різними навчальними досягненнями: зокрема, їх оперативного та антиципуючого самоконтролю, самоконтролю власної діяльності. Як показують емпіричні дані, у школярів 3-х класів з високою навчальною успішністю переважає середній рівень оперативного самоконтролю – 56,3%; високий рівень зафіксовано у 31,3% досліджуваних; а низький – у 12,4%, що свідчить про наявність позитивної тенденції у становленні саморегуляції довольної активності цих школярів – вони мають достатньо високий рівень самоконтролю, що супроводжує процес їх навчальної діяльності.

У третьокласників з середньою навчальною успішністю структура оперативного самоконтролю організована, згідно з отриманими даними так, що високий її рівень сягає 35,1%, середній – складає 43,2%, а низький – 21,7%. Порівняно з високовстигаючими школярами, у середньовстигаючих учнів підвищується – на рівні статистичної значущості – середній ($\varphi^* = 1,83$ при $p \leq 0,05$) та низький ($\varphi^* = 1,72$ при $p \leq 0,05$) показники оперативного самоконтролю, що свідчить про появу деструктивної тенденції у становленні регулятивної сфери цих учнів. Така деструкція має місце у середньовстигаючих учнів внаслідок поступового зниження контролю, що супроводжує навчальну діяльність і призводить до погіршення її результатів. Високий показник оперативного самоконтролю у середньовстигаючих учнів – порівняно з високовстигаючими – не зазнає статистично значущих змін. Тим часом, порівняльний аналіз структури оперативного самоконтролю у третьокласників другої і третьої груп показав, що високий його показник стрімко знижується у слабковстигаючих школярів (14,8%, $\varphi^* = 3,29$ при $p \leq 0,001$). Середні (48,2%) та низькі (37,0%) прояви оперативного самоконтролю у цих учнів не мають статистичної значущості і залишаються поза межами її зони. Порівняння даних, одержаних у першій та третій групах досліджуваних, свідчить про стрімке падіння високого ($\varphi^* = 1,94$ при $p \leq 0,05$) і підвищення низького ($\varphi^* = 3,01$ при $p \leq 0,001$) оперативного самоконтролю у слабковстигаючих школярів. Це дало можливість виявити негативну тенденцію у становленні саморегуляції довольної активності третьокласників – із зниженням оперативного самоконтролю утруднюється навчальна діяльність, що призводить до погіршення навчальних досягнень школярів другої та третьої груп.

Перейдемо до характеристики особливостей становлення антиципуючого самоконтролю у третьокласників з різною навчальною успішністю, який визначається як можливість і вміння школярів передбачувати результати своєї актив-

ності. Аналіз емпіричних результатів показав, що у 40,6% школярів з високим рівнем навчальної успішності переважає конструктивна тенденція становлення високого антиципуючого самоконтролю в навчальній діяльності. Середній антиципуючий самоконтроль зафіксовано у 46,9%, а низький – у 12,5% цих учнів, що є свідченням домінування у високовстигаючих третьокласників здатності до передбачення результатів власної активності та її результативності.

Із зниженням навчальної успішності згідно з отриманими даними, ця конструктивна тенденція поступово змінюється на протилежну – низький антиципуючий самоконтроль у школярів переважає над високим. У середньовстигаючих третьокласників – порівняно з високовстигаючими – середній та низький антиципуючий самоконтроль дещо підвищується і становить відповідно 48,6% і 18,9%, а високий – знижується до 32,5%. Ці коливання показників антиципуючого самоконтролю не є статистично значущими, тому можна дійти висновку про певну подібність його структури у високо- і середньовстигаючих школярів.

У третьокласників з низькою навчальною успішністю формування структур антиципуючого самоконтролю відбувається, згідно з отриманими даними, таким чином. У цих учнів переважає низький антиципуючий самоконтроль – 44,5%, середній – дорівнює 37,0%, а високий – 18,5%. Отже, у становленні цього виду самоконтролю у низьковстигаючих школярів простежується деструктивна тенденція, тобто відбувається його послаблення у процесі навчальної діяльності. Якщо відмінності у структурі антиципуючого самоконтролю у високо- і середньовстигаючих учнів статистично незначущі, то у середньо- і слабковстигаючих, а також у високо- і слабковстигаючих школярів такі відмінності є статистично достовірними. Високий показник антиципуючого самоконтролю у третій групі – порівняно з другою – знижується на 14%, ($\varphi^* = 2,25$ при $p \leq 0,01$); середній – на 11,6% ($\varphi^* = 1,56$ при $p \leq 0,05$); а низький підвищується – на 25,6% ($\varphi^* = 3,98$ при $p \leq 0,001$). Високий показник антиципуючого самоконтролю у третій групі – порівняно з першою – знижується на 22,1% ($\varphi^* = 2,44$ при $p \leq 0,001$); середній – на 9,9% (перебуває поза зоною статистичної значущості); водночас низький показник підвищується на 32% ($\varphi^* = 3,67$ при $p \leq 0,001$). Отже, чітко простежується стійка тенденція до зниження антиципуючого самоконтролю залежно від рівня навчальної успішності школярів.

Звернімося до аналізу даних щодо структури самоконтролю власної діяльності у високовстигаючих третьокласників. Результати дослідження показали, що високий самоконтроль своєї діяльності у школярів першої групи становить 34,4%, середній дорівнює 50,0%, а низький – 15,6%, що вказує на достатні можливості у високовстигаючих учнів контролювати процес і результати своєї діяльності в ході виконання навчальних завдань.

У третьокласників з середньою навчальною успішністю зафіксовано таку структуру самоконтролю власної діяльності: високий рівень виявлено у 37,8% досліджуваних, середній рівень – у 45,9%, а низький – у 16,3% школярів. Статистично значущих розбіжностей між структурами самоконтролю власної діяльності у високо- і середньовстигаючих учнів не спостерігається.

Аналіз результатів дослідження показав, що у низьковстигаючих третьокласників спостерігається деструктивна тенденція до зниження самоконтролю своєї діяльності. Так, в учнів третьої групи знижується високий – 22,0%, середній – 33,0% і стрімко підвищується низький його показник – 45,0%. Порівняння результатів у середньо- і слабковстигаючих школярів, а також у високо- і слабковстигаючих учнів показало, що такі зміни у структурі самоконтролю школярів з низькою навчальною успішністю зафіксовано на високому рівні статистичної значущості. Високий показник самоконтролю власної діяльності в учнів третьої групи – порівняно з учнями другої групи – знижується на 15,5% ($\varphi^* = 2,46$, при $\rho \leq 0,01$); середній – на 12,7% ($\varphi^* = 1,87$ при $\rho \leq 0,05$); а низький – підвищується на 28,2% ($\varphi^* = 4,54$ при $\rho \leq 0,001$). Високий показник самоконтролю власної діяльності у школярів третьої групи – порівняно з учнями першої – знижується на 12,4% ($\varphi^* = 1,89$ при $\rho \leq 0,05$); середній – на 17,0% ($\varphi^* = 2,43$ при $\rho \leq 0,01$); низький показник – підвищується на 29,4% ($\varphi^* = 4,61$ при $\rho \leq 0,001$).

Таким чином, аналіз одержаних даних щодо характеру загального самоконтролю та його структурної організації показав наявність статистично значущих зв'язків між особливостями цього виду самоконтролю і рівнями навчальної успішності у третьокласників, високо- і слабковстигаючих, а також середньо- і слабковстигаючих. Крім того, на цьому етапі дослідження простежено конструктивні та деструктивні тенденції у становленні загального самоконтролю та його структурних різновидів – оперативного, антиципаційного самоконтролю і самоконтролю власної діяльності. Конструктивна тенденція у становленні операційного компонента саморегуляції довільної активності високовстигаючих школярів 3-х класів проявляється завдяки посиленню загального самоконтролю, що супроводжує навчальну діяльність і підвищує її результативність. Деструктивна тенденція зумовлюється поступовим послабленням загального самоконтролю у середньовстигаючих учнів аж до його істотного зниження у низьковстигаючих школярів. Така деструкція у становленні саморегуляції довільної активності третьокласників призводить до погіршення характеристик її результативного компонента – точності й швидкості виконання завдань – і веде до зниження рівня навчальної успішності учнів у цілому.

Наступний аспект дослідження присвячено аналізу особливостей становлення загального самоконтролю та його характеристик: оперативного, антиципаційного самоконтролю і самоконтролю власної діяльності – у четвертокласників з різною навчальною успішністю. Отримані дані показали, що у високовстигаючих четвертокласників домінує високий оперативний самоконтроль – 46,4%. Середні результати вияву цього виду самоконтролю отримано у 38,8% високовстигаючих учнів, а низькі – у 14,8%.

У середньовстигаючих четвертокласників у структурі оперативного самоконтролю так само переважає високий його рівень, який зафіксовано у 51,2% учнів, середній – у 44,1%, а низький – у 4,7%. Ця конструктивна тенденція свідчить про те, що у структурі саморегуляції довільної активності четвертокласників першої і другої груп відбулося посилення її операційного компонента.

Згідно з отриманими даними, у низьковстигаючих четвертокласників деструктивна тенденція до становлення низького оперативного самоконтролю закріплюється. Домінуючим залишається низький рівень прояву цього виду самоконтролю у 42,3% учнів. І хоча середній рівень оперативного самоконтролю властивий достатньо великій кількості учнів третьої групи – 38,2%, високий спостерігається лише у 19,5% досліджуваних. Порівняльний аналіз різних за навчальною успішністю груп четвертокласників дав змогу проілюструвати суттєві розбіжності в характері вияву ними оперативного самоконтролю. Якщо в учнів першої і другої груп відмінності встановлено – на статистично значущому рівні – тільки стосовно низького показника оперативного самоконтролю ($\varphi^* = 2,41$ при $p \leq 0,01$), то у школярів другої та третьої груп ці відмінності простежується як у високому ($\varphi^* = 4,65$ при $p \leq 0,001$), так і низькому ($\varphi^* = 6,71$ при $p \leq 0,001$) його вияві. Така сама негативна тенденція до зниження високого ($\varphi^* = 2,82$ при $p \leq 0,001$) і підвищення низького ($\varphi^* = 3,01$ при $p \leq 0,01$) рівнів оперативного самоконтролю зберігається у першої і третьої групах. Отже, із зниженням рівня оперативного самоконтролю знижується і навчальна успішність школярів.

Оцінюючи результати наступного етапу дослідження, звернімося до аналізу даних щодо структури антиципуючого самоконтролю у високовстигаючих четвертокласників. Як показали результати експерименту, в становленні антиципуючого самоконтролю високовстигаючих четвертокласників зберігається позитивна тенденція до його посилення. Високий рівень антиципуючого самоконтролю зафіксовано у 47,5% високовстигаючих школярів, середній – у 49,3%, а низький – тільки у 3,2% учнів. Домінування високого і середнього рівнів цього виду самоконтролю і незначне прояв його низького рівня вказують на високу спроможність учнів до передбачення наслідків власної навчальної діяльності, що позитивно впливає на навчальну успішність високовстигаючих четвертокласників.

У середньовстигаючих учнів 4-х класів характеристики антиципуючого самоконтролю погіршуються. У становленні антиципуючого самоконтролю простежується деструктивна тенденція, яка проявляється у зменшенні високого його вияву – 24,6% і збільшенні низького – 34,3%. Середній рівень прояву цього виду самоконтролю змінюється не суттєво і становить 41,1%.

Так само, як у середньовстигаючих учнів, деструктивна тенденція у становленні антиципуючого самоконтролю чітко простежується у низьковстигаючих четвертокласників: зменшується високий – до 20,9% і підвищується низький – до 37,8% – рівні його вияву. Середній антиципуючий самоконтроль суттєво не змінюється – порівняно з іншими групами – і дорівнює 41,3%.

Міжгрупове порівняння характеристик антиципуючого самоконтролю у четвертокласників підтверджує існування різних тенденцій у його становленні залежно від рівня їх навчальної успішності. Позитивним є те, що внаслідок підвищення у школярів першої групи антиципуючого самоконтролю покращується результативність їх навчальної діяльності – точність і швидкість – і в результаті поліпшується навчальна успішність. Але вже у середньовстигаючих четвертокласників – порівняно з високовстигаючими – на

статистично значущому рівні простежується зниження високого рівня антиципуючого самоконтролю ($\varphi^* = 3,39$ при $p \leq 0,001$) і стрімке підвищення його низького рівня ($\varphi^* = 6,28$ при $p \leq 0,001$). Така сама негативна тенденція зберігається у слабковстигаючих учнів – порівняно з високовстигаючими – вияв високого антиципуючого самоконтролю зменшується ($\varphi^* = 2,89$ при $p \leq 0,001$), а низького збільшується ($\varphi^* = 4,90$ при $p \leq 0,001$). Внаслідок цього погіршуються точність і швидкість навчальної діяльності середньо- і слабковстигаючих четвертокласників та їх навчальна успішність.

Перейдемо до характеристики особливостей становлення самоконтролю власної діяльності у школярів 4-х класів з різною навчальною успішністю. Як показали результати дослідження, у високовстигаючих четвертокласників домінуючим є високий самоконтроль своєї діяльності – 45,6%. Середній самоконтроль своєї діяльності зафіксовано у 38,0%, а низький – у 16,4% високовстигаючих учнів.

Структура самоконтролю своєї діяльності у середньо- і високовстигаючих четвертокласників виявилась схожою, хоча у другій групі дещо переважають середні показники вияву цього виду самоконтролю над високими його показниками: відповідно – 49,7% і 37,8%. Низький самоконтроль своєї діяльності мав незначний вияв тільки у 12,5% середньовстигаючих школярів. Ці дані свідчать про те, що означені особливості становлення самоконтролю власної діяльності є домінуючими і сприяють результативності учіння високо- і середньовстигаючих школярів.

Становлення структури самоконтролю власної діяльності слабковстигаючих четвертокласників – на відміну від високо- і середньо встигаючих – характеризується негативною тенденцією до зниження високих і середніх рівнів цього виду самоконтролю: відповідно – 17,2% та 25,7% і значного підвищення його низького рівня – 57,1%. Такі особливості становлення самоконтролю власної діяльності справляють деструктивний вплив на перебіг довільної активності слабковстигаючих школярів та рівень їх навчальної успішності.

Порівняння показників самоконтролю власної діяльності у четвертокласників з різною навчальною успішністю дало змогу з'ясувати, що відмінності у показниках учнів другої і третьої, першої і третьої груп є достовірними на високому рівні статистичної значущості. Так, високий ($\varphi^* = 4,35$ при $p \leq 0,001$) і середній ($\varphi^* = 1,81$ при $p \leq 0,05$) показники самоконтролю власної діяльності у слабковстигаючих школярів знижуються – порівняно з високовстигаючими, а низький ($\varphi^* = 6,22$ при $p \leq 0,001$) – підвищується. Такою самою деструктивною тенденцією характеризується цей вид самоконтролю середньо- і слабковстигаючих учнів: знижується високий ($\varphi^* = 3,34$ при $p \leq 0,001$) та середній ($\varphi^* = 3,51$ при $p \leq 0,001$) рівні вияву самоконтролю власної діяльності, а низький ($\varphi^* = 6,80$, при $p \leq 0,001$) – стрімко підвищується.

Аналіз одержаних даних щодо особливостей загального самоконтролю і таких його різновидів, як оперативний, антиципаційний самоконтроль і самоконтроль власної діяльності, у четвертокласників дав змогу встановити найбільш симптоматичні його зміни у структурі саморегуляції ними своєї довільної активності. На цьому етапі дослідження простежено конструктивні

та деструктивні тенденції у становленні загального самоконтролю учнів 4-х класів. З'ясовано, що у середньо- і високовстигаючих школярів домінує високий оперативний самоконтроль, а у слабковстигаючих – низький рівень його вияву. Конструктивна тенденція у становленні загального самоконтролю у четвертокласників проявляється через підсилення оперативного, антиципаційного самоконтролю і самоконтролю власної діяльності, що сприяє підвищенню їх навчальної успішності. Деструктивна тенденція зумовлюється поступовим послабленням загального самоконтролю і зменшенням прояву його структурних складових у середньовстигаючих школярів аж до його значного зниження у низьковстигаючих учнів. Крім того, дисбаланс у становленні оперативного й антиципаційного самоконтролю, виявлений у середньовстигаючих школярів, веде до зниження загального самоконтролю і справляє негативний вплив на рівень їх навчальних досягнень.

Таким чином, як показав психолого-педагогічний експеримент, виникнення конструктивних чи деструктивних тенденцій у процесі становлення регулятивно-поведінкових особливостей учнів зумовлюється відмінностями в саморегуляції ними довільної активності й суттєво впливає на прояв їх особистісної ефективності. Високовстигаючим школярам притаманні високий рівень сформованості, збалансованість і злагодженість взаємозв'язку компонентів саморегуляції довільної активності. У слабковстигаючих школярів спостерігаються дисбаланс, недостатня розвиненість та низький ступінь прояву цих компонентів. Отже, онтогенез системи саморегуляції у школярів молодшого шкільного віку відбувається в такому напрямку: від становлення і розвитку окремих її компонентів до гармонізації та систематизації її структурно-динамічних характеристик у цілому. До того диференціація структури саморегуляції має і конструктивний, і деструктивний характер, що залежить від рівня навчальних досягнень високовстигаючих і слабковстигаючих школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Боришевський М. Й.* Дорога до себе : від основ суб'єктності до вершин духовності: [монографія] / Мирослав Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с. – (Серія «Монограф»).
2. *Иванников В. А.* Психологические механизмы волевой регуляции. Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Изд-во УРАО, 1998. – 144 с.
3. *Ильин Е. П.* Психология воли / Ильин Евгений Павлович. – СПб. : Изд-во «Питер», 2000. – 288 с. – (Серія «Мастера психологи»).
4. *Ильин Е. П.* Мотивация и мотивы / Ильин Евгений Павлович. – СПб. : Изд-во «Питер», 2000. – 512 с. – (Серія «Мастера психологи»).
5. *Круглова Н. Ф.* Концепция осознанной саморегуляции деятельности и учебная успеваемость / Н. Ф. Круглова // Прикладная психология. – 2003. – № 6. – С. 19–21.

Петренко И. В. РЕГУЛЯТИВНО-ПОВЕДЕНЧЕСКИЙ ПОХОД К ИЗУЧЕНИЮ ЛИЧНОСТНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ

В статье рассматривается регулятивно-поведенческий подход к изучению личностной эффективности учащихся, который раскрывается через характеристики саморегуляции школьников с разным уровнем учебной успеваемости. Осуществленный анализ особенностей становления общего самоконтроля и таких его разновидностей, как опе-

ративный, антиципируемый самоконтроль и самоконтроль собственной деятельности, дал возможность выяснить наиболее симптоматические его изменения в структуре саморегуляции учащихся. Проанализированы конструктивные и деструктивные тенденции в развитии самоконтроля школьников.

Ключевые слова: регуляция, самоконтроль, учебная успеваемость, личностная эффективность.

Petrenko I. V. REGULATION-BEHAVIORAL APPROACH TO THE STUDY OF PERSONALITY EFFICIENCY OF SCHOOLCHILDREN

The article is dedicated to the study of descriptions of self-regulation of schoolchildren with the different level of educational progress. Realizable analysis of features of self-control and such his varieties, as operative, anticipating self-control and self-control of own activity, enabled to set his most symptomatic changes in the structure of self-regulation of schoolchildren. Constructive and destructive tendencies of development of self-control of schoolchildren are analyzed.

Keywords: regulation, self-control, educational progress, personality efficiency.

УДК 159.9

Л. Є. Просандєєва (м. Київ)

**РОЛЬ СУБ'ЄКТНОСТІ В ПРОЦЕСІ
АВТОНОМІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ**

У статті висвітлюється роль суб'єктності в процесі автономізації особистості особистості, яка інтерпретується у контексті двоєдиного процесу автономного освоєння соціального та автономного відтворення соціального.

Ключові слова: суб'єктність, психологічна автономність особистості, генезис самоцінності, психологічний простір власного «Я».

Постановка проблеми. Актуалізуючи цілісний розгляд такого психологічного новоутворення як суб'єктність особистості, ми розглядаємо її як динамічну систему, що розвивається. Проте суб'єктність особистості може динамічно розвиватися лише спираючись на її творчу активну діяльність, ініціативність, уміння всебічно виявити власний внутрішній потенціал. Саме залежно від характеру й змісту цієї діяльності може активно розгортатися автономізація власного «Я» особистості. Освоєння соціального досвіду, знаків, символів, оволодіння власною соціальною сутністю, вироблення способів поведінки із власним «Я» при оцінці своїх дій, уміння придивлятися до себе, приміряти себе до навколишнього світу, рефлексія на власні дії та поведінку, – все це пов'язано з реалізацією суб'єктивності серед інших людей [4]. З цього випливає, що становлення суб'єктивності особистості обумовлено трансформацією вихідної діяльності в діяльність більш значущу (ціннісну!) для людини, що відповідає її потребі в автономізації.

Виклад основного матеріалу. Проведений теоретичний аналіз став основою якісної інтерпретації поглядів зарубіжних вчених на процес автономізації людиною своїх смисложиттєвих і ціннісних орієнтацій, намагання самоствердити свої здатності й здібності [8]. Подібної точки зору